

Թեփթացի Ղրմըլը

հեղինակ՝ Հակոբ Մնձուրի

Թեփթացի Ղրմըլը՝ կըսեին ջորեպան Ղրմըլին, բայց Ղրմըլը թեփթացի չէր: Թեփթան 28 տունով գյուղ մըն էր, Ղարապուտախի բարձունքը, ամենքն ալ դզըլպաշ էին, իսկ Ղրմըլը քուրդ էր: Եվ թե ան այս կողմերու քուրդերեն ալ կտարբերեր տարազովը, դիմագծությունովը: Մեր կողմինները՝ Ղարապուտախի թե Եփրատի քարայրները ձմեռողները, Ղարասրթի թե Շաֆախի խաշնարածները, առանց բացառության, միօրինակ կարճ քրդական էնթարի կիազնեին, քովնտի չաքերով, ու այնքան կարճ, որ հազիկ մինչև իրենց ծունկերը կհասնեին: Մեջքերնին՝ կաշիե գոտի, ու դարախաչո եմենի, կամ փուշի կփաթթեին իրենց գլխանցներուն բոլորտիքը: Գեր, մսուտ մարդ ամենսին չկային իրենց մեջ, արդեն թանեն, չորթանեն զատ ի՞նչ կուտեին, որ միս կապեին: Տուժիկի, այլ անունով՝ Տերսիմի, աշիրեթները ըսեիր՝ զազա էին, աղաներեն զատ, մյուսները հազուստ ըսվելիք բան մը չունեին: Ամառները վեց ամիս, ութը ամիս վարտիքապիկով մըն էին, շատերը բոպիկ, և ձմեռը քուրձե, այսինքն՝ այծի սև մազե գործված կոճիկ մը կիազնեին: Անոնք արշավախումբերու բազմությունով, հանկարծ, դեմու կելլեին իրենց ձորերեն, երեսն ալ մինակ կամ երկու հոգիով, բայց բոպիկ ըլլային, թե վարտիքապիկով, շատվոր թե քիչվոր, անպայման զենք մը պիտի ըլլար յուրաքանչյուրին վրա, ծեր թե երիտասարդ, կամ՝ պատանի, հնօրյա կեռ թուր մը, կամ երկայնափող շեշխանա մը՝ իրենց թիկունքեն կամ իրենց մեջքերեն: Ոտից գլուխ քեզ կզննեին՝ կողոպտելու մտքով մը, եթե անցորդ ես, օտարական ես: Ցորենի, գարիի հաց չունեին, կլկի, այսինքն՝ կորեկի հաց էր իրենց կերածը, հաճախ ալ անորթի էին: Իսկ Ղրմըլը հարավի քուրդերեն էր, Ուրֆայի, Վերանշեհիրի կողմերեն, կլոր դեմքով, մսուտ մարմինով, մեր քուրդերուն ճիշտ հակառակը: Մինչև կրունկները իշնող լայն ու կախ շալվարով: Սև չէր, մուսի գույն մորթով էր, անոնցմե, որոնք հինգերորդ բանակի քաղաքներեն չորրորդ բանակի քաղաքները ապրանք կփոխադրեին իրենց ուղտերու կարավաններով, ցերեկները ճաշի ժամերուն տիվանդորը կընեին, խմորե գունդեր թիսմելով կարգով ծունկի չոքած ուղտերուն բերանները, որպես սնունդ:

Ղրմըլին թեփթացիությունը՝ գյուղեն կնիկ մը առնելեն եղավ: Ոչ կինը, ոչ ալ ինք՝ իրար առնելու միտք մը ունեին. գյուղացիները ըրին: Կինը ախոռ մը ուներ, ուր ինքն ալ կովուն ու իշուն հետ կբնակեր: Ղրմըլը իր ջորիները, ամեն Թեփթայեն անցնելուն, գիշերները անոր ախոռը կըկապեր: Գյուղացիները՝ «Ղրմըլ,— ըսին,— եկեք ձեզ կարգենք, աս կնիկը առ, տունտեղ կըլլաք. քու կնիկդ մեռած է, անոր ալ՝

Էրիկը, քեզի կընիկ մը պետք է, անոր ալ՝ էրիկ մը, ասկե աղե՞կ մը պիտի գտնես, երկու հոգի եք, տղադ ու դուն, ձեզի նայող մը պետք է, իրիկունները տաք ապուր մը եփող մը»: Երկուքն ալ համոզեցին ու ամուսնացուցին:

Ախոռին մուտքը՝ ձախին, բարձրավանդ մը, սերի մը, կար, գետնեն հողե այյուսով վեր ելած: Ամեն ախոռի մեջ կան ադ ախոռի սեքիները, ուր տերերը կրնակին: Կինը հոդ կնստեր, հոդ կպառկեր, կելլեր: Սենյակի մը չափ կար, առջևը բաց, առանց պատի: Անկյունը օճախ մը ուներ, զմբեթով մը մուխը վեր քաշելու համար, ու պատերուն երկայնությունովը, ներսէ ներս, մինչև խորքի մարագին դուռը՝ մսուրներ: Կնիկը առջի էրիկեն մնացած տնային ամեն բան ուներ: Երեք անկողին, երկուքը քուրջե էին, մեկը փափուկ բուրդե: Երեքը մթել, քուրջե ու ծանր էին, բայց լավ կտաքցնեին: Մազե չուկեր՝ անկողիններուն տակը փոելու, մազե պարկեր: Երկու կուծ ջուր առնող պղնձե խալկին մը, պղնձե ամանեղեն: Սեփսև էին, երբեք թերևս կլայեկված չէին, բայց թոռ ըլլային, կզործածեին իրենք: Այսուր, կորկոտ, ձավար ալ ուներ: Ալ ի՞նչ պիտի ունենար, տուն ըսածդ ալ ասոնցմե ավելի ի՞նչ կունենա: Հա, մոռցա ըսելու ձաշելու համար տախտակե կլոր խանջա մըն ալ ուներ: Ղըմըլը, տղան՝ Էզիզոն, կինը կնստեին շուրջը, հացը կփշրեին ապուրին մեջ ու կղզալեին: Խոճի պարտականություն էր, որ կենդանիները, որոնք անմեղ են, չեն կրնար խոսիլ, «անոթի ենք» չեն կրնար ըսել, ձաշի նստելե առաջ՝ անոնց կերը տրվեր: Կինը առանց վրան լանպայի նավթի ճրագը կվառեր, մարագեն կեր կբերեր մաղով, կլեցներ ջորիներուն, ինչպես և՝ իշուն ու կովուն մսուրները: Չոր հարդերուն, չորցած խոտերուն ու ծաղիկներուն համեմը կբարձրանար, կտիրեր ախոռին, մինչև իրենց բարձրավանդը կհասներ ու իրենք, ախորժելով, կշնչեին: Ճաշեն հետո նավթի ճրագը կմարեին, պարապ ինչո՞ւ վառեր: Մութին մեջ ալ կնստվեր, լույսը ի՞նչ պիտի ընեին, ու կիսուեին, մինչև պառկեին: Կենդանիները կմիզեին, կթրքեին, բայց անոնց մեզը, ինչպես թրիքը, գարշահու չէ, մարդուն՝ մերինին պես չէ, օդը չապականեր: Հարյուրյակ մը կենդանիներով ախոռի մը, հազարյակ մը այծերով քարայրի մը մեջ կրնանք շնչել, պառկիլ, քնանալ՝ առանց անհանգիստ ըլլալու, իսկ միակ մարդու մը կղկղանքի հոտին մեջ կրնա՞նք կենալ:

Կինը տասրտասնըերկու արտ ուներ: Կին մը արտ չի կրնար վարել, եզ ալ շուներ, զյուղին ամենեն մոտը եղած արտերեն երկուերեքը ամեն տարի ուրիշներու ցանել կուտար, անոնց բերքը կարուեր: Էրիկ առավ, արտ վարելը էրիկմարդու գործ է: Ղըմըլը պիտի ըներ, բայց քուրդը երկրագրծություն կընէ՝ կաշխատի՝, ինը ամիսեն բերք մը առնելու համար կհամբերէ՝, քանի լեռները կան, թող հոտերը արածին, ինքն ալ՝ պառկի ամբողջ հասակովը, կամ ջորեպանությունը, որ հակեր փոխադրե, արծաթ մեծիտիները համբեն անմիջապես ձեռքը: Քուրդը արորին մաճը գործածել անգամ չի գիտեր, կամ եզը պիտի խոփնե, կամ արորձողը պիտի կոտրե: Թող որ՝ թեփթացիներն ալ այնքան սիրողը չեն երկրագործության: Ղարա Յազիին կեսը իրենց սահմաններուն մեջ է, չեն մշակեր, հեռու է ըսելով՝ արոտ կձգեն: Զուր մը ունին, զյուղեն քիչ վար, ջաղացը մը դարձնելու չափ չէ, բայց մեջք մը ջուրեն ալ պակաս չէ,

գիշերցերեկ կվագե ու վարը Ղարապուտախին կխառնվի: Քիչ մը աշխատին ու ջուրը արտերուն դարձնեն, շատ մը անջրդի հողերը ջրարբի կընեն, երաշտութենե կփրկեն: Կամ եթե առվին ափովը երկուական կարգ բարտի, ուսի տնկեն՝ մինչև գետը հարյուրյակներով ծառ կունենան: Բարտին տիրոջը կաթի ճերմակությունովը ատաղձներ կուտա, որոնք շինության համար ինչքան ն կփնտովին: Զմեռը եթե ծանր ըլլա, ոչխարին կերը նվազի, հոտեն ոստերը ու վար թափեն, յուղոտ ըլլալուն՝ ոչխարը ինչպէ ս կախորժի, և՝ ինչքան ն սնուցիչ է: Ուտիները տարվե տարի հոտեն՝ հաստերը դարձեկ կըլլան տանիքները ծածկելու համար, ճյուղերն ալ ամբողջ եղանակի մը վառելափայտը կհայթայթեն իրենց, որ անտառ չունին, փայտ չունին: Բորինչներեն մինչև Մոշուտ, որ նույնպես դզլպաշներու գյուղ մըն է՝ տասը տունով, Ղարապուտախի երկու ափերը իրենցն են: Գետը կվագե, ավազները կեռան, ով գիտե՝ քանի աստիճան արևին ջերմութենեն: Պտուղներուն քոլոր տեսակներեն մինչև խաղողը, թուզը, նուռը, որը չի հասնիր, չըլլար հոն, նույնպես ալ՝ լոլիկը, սմբուկը, տախտեղը, այսինքն՝ պղպեղը, բայց իրենցմե մեկեն մեկը չի խորհիր՝ ծառ մը տնկելու, ածու մը հարդարելու, բանջարեղեն մը մշակելու: Զուրը քովեն ի վար կերթա, ափով անգամ կջրվի: Ամեն աշուն գյուղացիներուն հարյուրին ինըսունը կիխվանդանան: Գյուղերը հիվանդանց կըլլան, հիվանդները կայրին՝ քանի աստիճան տենդեն: Թթու կուզեն: Միայն աղված աղիտախտեղի, կամ լոլիկով, ազատքեղով, ստեպոյնով, տախտեղով խառնեն, կամ կաղամբի, ճակնդեղի: Դուրուչայի մյուս գյուղերու գյուղացիներուն պես, որոնք նույնպես ծառ, այզի չունին, իրենք ալ դրուքուտ կպտտին՝ թթու խնդրելու, իրենց հիվանդներուն միակ փափազածը: Կաղամբին քեկեմ կըսեն, ստեպոյնին՝ բիոչեկլու, տախտեղին՝ խորթ, ճակնդեղին՝ բեզիկ, լոլիկին՝ լոլիկ: Կթախանձեն՝ կծու ըլլան, ջուրեն շատ տան. «Էճուկ սույունտան ֆազլա դոյ, չոխ դոյ, իչսին, դոնչու» կըսեն, ու կառնեն, կտանին, ետքն ալ կուզան՝ «լոլիկի, խորթը աճը, աճը յէտի, սույունտան տա՝ իշթի. խեսթե կյոզունի աշտը, եռյլե տուվա եթթի քի՝ սիզե, եռմուշլերինիզին ճանընա» կըսեն:

Ղըմըլին կինք նորեն, ինչպես՝ երբ այրի էր, երիկ չուներ, իր քանի մը արտերը ուրիշներուն վարել, ցանել տվավ, իսկ Ղըմըլ տղուն՝ Էզիզոյին հետ իր ջորեպանությունը շարունակեց: Նավերեն ցամաք հանված վաճառականներու հակերը Ակը, Տիկրիկ, Արաբկիր փոխադրեց: Պանդխտության ելլող կամ պանդխտուտենե իրենց երկիրը դարձող սիլաճիները տարավ ու բերավ: Նույնքան ալ Մալաթիայեն Երգնկա գնաց ու եկավ: Երբ ասոնք չըլլային՝ Ռուսիայեն ներածված կազ ու շաքար կրեռնար իր ջորիներուն: Որ խանք իջնար, իսկույն խանութպանները կշրջապատեին բեռները ու տեղփույն վրա կծախվեին: Ամառները, երբ ճամբաները կեփեին արևեն, հարավի քուրդերու իր ուսուցիկ խայտաբղետ շալվարը կհաներ, էնթարի կհազներ, սուրիացիներուն հազածներեն՝ երկայն փեշերով, փեշերը գոտին հանգրիձելով, ու մերկ, թևերը մինչև արմուկները սոթթված կրալեր իր բեռներուն ետևեն Եփրատն ի վար, Տեվէ Յոռանի՝ վերջը չերևող այսուրի գույն փոշոտ ճամբաներեն, կբարձրանար Աղուշաղի զառիվերներեն, գլուխը ետ, կզակը բարձր, կզկալը, այսինքն՝ մորուքը, միջոցին մեջ: Ու եթե ջորիները իր առջևը չըլլային, կամ

գավազանին գլուխը տապար մը ըլլար, անցորդները զինքը միսագոյն մորթով քրդու շեխ մը պիտի կարծեին:

Իր իջած գյուղերուն ու քաղաքներուն մեջ ամենքը կճանչնային զինքը: Ամենուն բարև կուտար, ամենուն բարև կառներ: Մարդ համոզելու համար իր նմանը չուներ. ինչ կըներ, կըներ, երդվըննալով, սուտով դիմացինը կիամոզեր: Գիտեր, որ ատոնք ընելով՝ մեղքը չէր մտներ: Աստված ատոնք մեղք չէր համարեր: Տերսիմցիներուն ըրածները՝ մեղք գործել էր: Ժայռին ետևեն հանկարծ դուրս ելլելը, ձամբան կտրելը, հրացանին փողը ուղղելով «Վուրուրըմ, տավրանմա» ըսելով՝ ձամբորդը կողոպտելը, զյուղերուն տավարը քշել տանիլը, վաճառականներուն վրա հարձակիլ, թալանելը, Աստված ասոնց չէր ներեր:

Առուտուրին օրենքն էր, փարան ինչպէ՞ս կվաստակվեր: Զիմառայեն ելել էր: Արզուկին խանին գծով կուգար, Արզուկին Նորտունեն կանցներ, որ տասնյոյթասնրութը տունով դղլպաշներու գյուղ մըն էր, գյուղին տակի աղբանոցներու չոր աղբերուն վրա մաքի մը, գլուխը գետինը, պլորվեր էր: Ղըմըլը ոտքովը մաքիին զարկավ, շարժեցավ անզամ տեղեն: Մարդ մը, որ դուռը կայներ էր.

— Առ տար, քեզի ըլլա, Ղըմըլ քեռի,— ըսավ,— ի՞նչ ըրինք՝ չաղեկցավ, բան չուտեր, ձգեցինք իրեն հալին:

Ղըմըլը ոտքի հանեց՝ չելավ, ականջեն բռնելով՝ քաշեց ետևեն, մինչև՝ ուր մեռնի, կտանիմ հետս՝ մտածելով: Չոր մը իջան, ուր աղբյուր մը կար, ջուր կվազեր փայտե փողրակե մը: Գլուխը ջուրին տակը բռնեց: Մարին ոտքերուն վրա կայնեցավ, կենդանացավ, ջուր խմեց: Միասին մինչև Ղարապուտախի ափը, Զնդոյին քարայրը քալեցին: Երեքչորս հոգի նստեր էին: Զնդոն էր, ուտեկցի Մեմետ Էֆենտին էր, լճացի Բարնակ աղան, ակնցի Գապուլյանը:

— Առ ի՞նչ է, առ մաքին ուրկե՞՝, Ղըմըլ քեռի,— հարցուց Զնդոն:

— Մի հարցներ,— ըսավ Ղըմըլը,— հեմ փարա տվի առի, հեմ ալ ձամբան զրդչացի առնելուս, ցեղը յաման է: Առզավունի մաքիներուն ցեղեն է, մի նայիր՝ հիմա կնտեր են, բուրդ չունի, երկու ամիս ետքը տես՝ թէ ի՞նչ բուրդ կունենա, անանկ կերկննան, որ գետինները կավըլեն. ամա դուն մաքին ի՞նչ ընես, ձերինները այծ են, մաքին այծերուն մեջ կըլլա՝, Զնդոն:

— Չէ, ես պիտի առնեմ, Ղըմըլ քեռի,— պնդեց Զնդոն,— մեր հարսը, մեծ տղուս կնիկը՝ Տոստալցին, ամեն օր գլուխս կուտե. «մաքի առեք, որ բուրդ ունենանք, զուլպա կուզեք՝ զուլպան բուրդով կըլլա: Դուք առեք, մենք՝ երեք ներերս կպահենք, ձեզի բեռ չենք ըլլար»:

— Որ անանկ է՝ տամ, մեճիտիեի մը առի, մեճիտիեի մը կուտամ քեզի, շահ չեմ առներ քենե, — ըսավ Ղըմըլը, — երկու աչքերս քորնան, շահ չեմ ուզեր, Զնդո, քենե: Զնդոն զարմացավ: Մեճիտիեի մը, և՝ Առօպավունի մաքիներու ցեղեն: Մեճիտիեն տվավ, մաքիին ականջեն բռնեց, քարայր տարավ: Երեք ներերը, երեք հարսները վազելով՝ մաքին քարայրը տարին: Անմիջապես դաբիկով մը ջորիներուն զարիեն առաջքը դրին՝ որ անոթի է, ուտե:

Հարսները զարմացան: Ի՞նչ ըրին՝ մաքին բերանը չբացավ ու չկերավ զարին:

Զնդոյին լուր տվին, ան ալ եկավ, բերանը բացավ, ակռաներուն արանքեն զարիները ափովը կոխեց ներս, նորեն չկերավ: Ետ դարձավ, Ղըմըլին եկավ, որ աղաներուն քով նատեր էր, կխոսեին:

— Ղըմըլ քեռի, — ըսավ, — աս բերած մաքիդ՝ զարի կուտանք, չուտեր:

Ղըմըլ թուրքերենով պատասխանեց, որ ամենքը իմանան: &Չմարտություն մը հաստատելու շեշտով մը.

— Եմենիշ քի՝ պիլե, զարին ինչ է՝ զիտե՞՝ իւեղձը: Գարի ունենան ինծի ծախողները՝ իրենք, հաց կեփեն, կուտեն: Շատ չէ, երկու օր ետքը, հեղ մը սորվի, տեսեք՝ ինսոն ր կուտե:

Երեք ներերը, երեք ներերուն տղաքը մաքիին զլիսեն չհեռացան: Գետափի եղեգնուտներուն մեջեն ամենեն թարմ խոտերը փետտեցին, բերին առաջքը լցեցուցին, խոտը, կարելի է, կուտե՝ մտածելով: Խոտերն ալ չկերավ: Զնդոյին ըսին, ան ալ.

— Յահու, իսո՞ւ ալ չուտեր աս քու մաքիդ, Ղըմըլ քեռի, — ըսավ:

Ղըմըլ, կզկալը իրեն ուղելով, նորեն թուրքերեն պատասխանեց, որ աղաներն ալ հասկնան, բարկացած շեշտով.

— Ի՞նչ զլուխեն չեք զատվիր, ձգեցեք իւեղձը, որ ինքզինքին զա անզամ մը, հա՞լ մնաց վրան, ուրկե բերեր եմ՝ զիտե՞ք, Քուրթլարեն, հոնկե հոս աս թեմուզին արևին շողուն զալը՝ զիտե՞ք, ինչ ըսել է: Զատվեցեք, որ իւեղձ անասունը հոգնությունը առնե:

Առտուն քովը զացին, որ մեռեր էր: Ղըմըլը չկար: Ըլլար անզամ՝ մեճիտիեն ե՞տ պիտի տար:

Մորթեցին, թող մեռած ըլլար: Միսը արևը կկախեին, կչորցնեին, ձմեռը ապուրին մեջ կձգեին, կեփեին, կուտեին: Ոչ բուրդ ուներ, ոչ ալ միս: Ուկորե չոր կմախք մը կար մեջտեղը: Ի՞նչ ընեին, նետեի՞ն, նորեն արևը կախեցին, որ չորնար:

Մեր տեղահանութենեն առաջ իմ գիտցածներս են, որ կպատմեմ: Անկե հետո՝
ո՞վ մնաց, ով ի՞նչ եղավ՝ չեմ գիտեր: Էզիզոյին համար, որ լամուկ մըն էր այն ատենը,
նշանավոր հելուզակ մը եղեր էր, ըսին: Ղզլտաղիեն անցիր Ղզլար Սինիսին, անցիր
Պեկտաղիեն, անցիր Չենեկելին, եկուր Ղարա Սրթը, զնա մինչև Սարըշէք՝ բոլոր
լեռներն ու ձամբաները իր ձեռքին մեջ եղեր են տարիներով: Հետո անհայտացեր էր:
Եկող, պատմողները իրենք ալ չեն գիտեր՝ ի՞նչ եղեր էր: